

АЖЫЛ ТӨЛЕВИРИНГЕ ХАМААРЫШТЫР

Ат-сураа билдингир, чаагай мөзү-бүдүштүгү, салым-чаяннын бо удуртукчуна Тывада билбес кижжи ховар. Кижжилердин сагыш-сегилини "эмнээр" хей мергежилдерини ол эзулук мастери. Чөөн Сибириниң культура институтун кызыл диплом-биле дооскан режиссёр. Москвада Жунаровский аттыг театр институтунун аспирантуразын дооскан театровед. Москвада Комсомолдун дээди школазын дооскан журналист. Россияның Радио, телевидение институтун дооскан телерадиообшаркычы.

Би-Хем комсомол райкомунун бирги секретары, ВЛКСМ обкомунун секретары, СЭКП Тыва обкомунун культура секторунун эргелекчизи, ТР-ниң Культура яамызының сайыды, Тываның күрүне телерадиокомпаниязының даргазы дээн ышкаш харыс салгалыг ажылдарга ол ажылдаан. Оон аңгыда Тывага база бир чаа дээди өөредилге чери - Амгы үениң гуманитарлыг институтту үндөзилеп тургускан. Ооң баштайгы ректору.

— Анатолий Сергеевич, ооң мурнунда Москвага каш чыл ажылдаан болгай силер. Кандыг ажыл кылгып турдунар? Өг-бүлелерини ап алгаш чордунар бе?

— Москвага бир чыл ажыр боттаннап турдум. Малаховкага чурттап, Россияның Бойдус эртемнеринин академиязынын холодинамика институтунун директорунга ажылдадым. Журналист эртемимниң айы-биле Төп радио, телевидениениң дамчыдылгаларын белеткежиң турдум. Александр Гуревичиниң "Эртенгиңиң менди биле" деп дамчыдылгаларын оорганга астажып турганым бир чижек ол. Оон ынай Телевидение болгаш радио институтунга башкылар аргалыг болдум. Чогадыкчы ажылдыг кижиге дыштаныр хүд деп чүве турар эвес, ыңчангаш суббота, улуг-хүн дивейн четтигиңиң ажылдап турганым ол.

— Силерге Культура, кино, туризм яамызының сайыдынын дүжүлгезин сүмөлээрге ойталаан деп дыңдаан бис...

— Ийи катап чаңгыс ажылды кылгыры солун эвес-тир ийин. Чаа чүүлдерни, чаа ажылдарны сонургаар мен. Ажылдаан болза чик болур турган, ында өрө-шире-даа мында дег эвес, нитизи-биле байдал таарымчалыг, ыңчалза-даа катаптаары солун эвес. Ажылдарны, кемчеглерни бир дугаар эртирери солун. Шагаа байырлалын ооң мурнунда хоруп каан турган болгай, ыңчангаш ону канчаар эртирериң кым-даа билбес турду. 1991 чылда мен Чадаананың Кирич-Сарай ламага чедип /ыңчан ол дириг/, арга-сүмө ап чугаалаарга, музей, библиотекаларга төөгү материалдары-биле таныжып турган, Шагаа б а ы р л а л ы н ы д сценарийн тургускаш, режиссёру бооп эртирдим. Тывага улусчу революцияның 70 чыл оюнга, Кызыл хоорайның 80 харлаан байырлалын, Тываның баштайгы президентизиниң дүжүлгезе саадаанынга тураскааткан байырлалды дээш, дыка солун чүүлдерни эртирдис. Бир дугаар эртирери черле солун-дур ийин. Ам аныктар Шагаа байырлалын эки организастап өөрени бергенер.

— 50-60-70 чылдарның ырыларынга тураскааткан концерттерини сонургаар көргөн бис, Анатолий Сергеевич, бичинерде артист болукап чораш боор силер аа?

— Чок, 6-7 класска чедир шериг болукап чордум. Ам-даа шериг болукаар мен, шериг форманы чарашынар мен. Суворов училищезинче кириксең турдум. Ачам-биле кады шериг комиссариаднга чедип турдувус. Мени даштыгаа тургузуп кааш, ачам шериг комиссарыңче баштай боу кирген кижжи. Хевир таарыштыр чугаалажып каапкан хире, элээн болганда, комиссар мени кирип алгаш мактап-мактап, "баштай школыны эки дозуп ал, оон училищезе кирер сен" деп чагыды. Чаңгыс оглу боорумга, ачам, авам мени чанында ырадыр хөңү чок

болганнары ол ирги бе.

7-8 класс апарган, кинону сонургаар эгелээн мен. Чаңгыс-даа кино эртирбес, кинолар турдум. Ол сонургалым бүгү назыда артып калган. Кино университетинге өөренип, киновед мергежилди чедип алдым. Ам-даа эң-не күштүг ынакшылым - кино. Театр биле телевидениен-даа артык.

— Силерни спортка ынак деп билер бис. 70-80 чылдарда Н.Гастелло аттыг парктың эрги теннис залына бир дугаар стол силерниң - мастерлер столу турду. Оонуннар магадан көөр турдувус. Оглуңар база спортчу болган чорду.

— Магалыг үелер чүве ол. Стол теннисин ыңчан калбаа-биле сайзырап, неперээн турду. Мен стол теннисинге республиканың база Кызыл хоорайның 18 дакпыр чемпиону турдум. Теннисе спорт мастеринге кандидат аттыг, 1976 чылдан бээр республиканың стол теннисиниң федерациязының даргазы, ам президентизин мен. Спорттуң бо хевиринге

салгалдарның тудужун ол кезге черле бадтыктаан, чалгааран улус чок болган деп бодар мен.

— Комсомолга ажылдап чораш кижилер бөгүндө улуг даргалар, удуртукчулар, сайыттар апаргылааны билер бис. Ыңчалза-даа өскээр будалып, салдынып чоруй барган кижилер бары чон база билер. Ыңдыгары чон "комсомолга ажылдааш-ла будалган кижжи" деп чугаалажып боор-дур.

— Чок, маңаа комсомолду канчап-даа буруудадып болбас. Бөгүндө көсүкү ажылдап чоруур кижилер шупту комсомолдан үнген кижилер ышкажыл. А салдынып чоруй барган кижилер дээрге, чон-биле ажылдаар талант чок кижилер болган-дыр. Оларда база буруу чок. Тулган специалист кижини мергежиле-биле а км о л д а т п а й н , комсомолга ажылдадып каарга, бергедеп турбайн

журналистер, даргагыс силерден хөйүк манап, бистиң амыдыралыкты бир ескертип, чырыдар боор деп идеген турар бис. Чаа эрге-дүжүлгедө органдан бээр үр болбаанда бол, солун телевиделдерни, планнары бодоп-ла тур боор силер аа?

— Оон башка маңаа орган херээм чүү боор. Устав, дүрүм безин чок турган комитет чүве-дир. Планнар, төлөвилелдер бар. Чазакка улуг доктаал белеткеп тур бис. Ында шупту айтырылгар кирип турар. Өрө-ширеден канчап адырлып алырлы? Акшаландырышкыны канчап орталандырып алырлы? Дотация дугайы. Ном үндүрер чер, типография дугайы. Компьютерлер дээн ышкаш дериг-херексел-биле канчап четчеленип алырлы? Журналист кадрлар чедишпес, ону канчаар шитпирлээрли? Бо ажылдап турарымыс

Парлаалга бажыңның ишинде безин шитпирлээр, эде тургузар айтырылгар хей. Корум-чурумдан эгелээш, ажылдап оор эрээлдериниң аргы-селинне чедир. Кожууннар солуннарының байдалы шуут буурап дүжеринде келген, ажылдар кайрлар ол чок. Бо бүгүге хамаарыштыр улуг документини кириер деп белеткеп тур бис. Ону бадыладып апар болузувуса, улуг ескерилгелер болуру чугаажок.

Москва чораш база даргаларга кирип, ба й д а л ы в ы с т ы тайылбырладым. "Шын" солунга хамаарыштыр дотация акшага чөпшөрлөдү алыр аргалыг болдум. Бир дугаарында "Шын" солуну эртирдим, чүте диезе республиканың эң хоочун, улуг, национал солун-дур. Ол акша шитпирлеттинге бээр боор деп идегээр-дир мен. Ол болу эгер болза, өске солуннары база кириер бис.

— Россияны Чазак баштыңның бирги оракачмызыны Тывага келгени безин улуг болушкун ышкажыл. Чаа Чазак даргазының область, крайлар, регионнар-биле ажылдаар оракачмыз тыттып келгени эки-дир, ооң мурнунда ындыг кижжи турбаан болгай. Тыва-биле таныжып, бистиң байдалыкты кара-биле көрүп, деткири-биле азаашкынары кылды. Ол бүгү херек кырында боттанар-ла болуң.

— Анатолий Сергеевич, интервью бергениңер дээш өөрүң четтирдис.

— Анатолий Сергеевич, ооң мурнунда Москвага каш чыл ажылдаан болгай силер. Кандыг ажыл кылгып турдунар? Өг-бүлелерини ап алгаш чордунар бе?

— Москвага бир чыл ажыр боттаннап турдум. Малаховкага чурттап, Россияның Бойдус эртемнеринин академиязынын холодинамика институтунун директорунга ажылдадым. Журналист эртемимниң айы-биле Төп радио, телевидениениң дамчыдылгаларын белеткежиң турдум. Александр Гуревичиниң "Эртенгиңиң менди биле" деп дамчыдылгаларын оорганга астажып турганым бир чижек ол. Оон ынай Телевидение болгаш радио институтунга башкылар аргалыг болдум. Чогадыкчы ажылдыг кижиге дыштаныр хүд деп чүве турар эвес, ыңчангаш суббота, улуг-хүн дивейн четтигиңиң ажылдап турганым ол.

— Силерге Культура, кино, туризм яамызының сайыдынын дүжүлгезин сүмөлээрге ойталаан деп дыңдаан бис...

— Ийи катап чаңгыс ажылды кылгыры солун эвес-тир ийин. Чаа чүүлдерни, чаа ажылдарны сонургаар мен. Ажылдаан болза чик болур турган, ында өрө-шире-даа мында дег эвес, нитизи-биле байдал таарымчалыг, ыңчалза-даа катаптаары солун эвес. Ажылдарны, кемчеглерни бир дугаар эртирери солун. Шагаа байырлалын ооң мурнунда хоруп каан турган болгай, ыңчангаш ону канчаар эртирериң кым-даа билбес турду. 1991 чылда мен Чадаананың Кирич-Сарай ламага чедип /ыңчан ол дириг/, арга-сүмө ап чугаалаарга, музей, библиотекаларга төөгү материалдары-биле таныжып турган, Шагаа б а ы р л а л ы н ы д сценарийн тургускаш, режиссёру бооп эртирдим. Тывага улусчу революцияның 70 чыл оюнга, Кызыл хоорайның 80 харлаан байырлалын, Тываның баштайгы президентизиниң дүжүлгезе саадаанынга тураскааткан байырлалды дээш, дыка солун чүүлдерни эртирдис. Бир дугаар эртирери черле солун-дур ийин. Ам аныктар Шагаа байырлалын эки организастап өөрени бергенер.

— 50-60-70 чылдарның ырыларынга тураскааткан концерттерини сонургаар көргөн бис, Анатолий Сергеевич, бичинерде артист болукап чораш боор силер аа?

— Чок, 6-7 класска чедир шериг болукап чордум. Ам-даа шериг болукаар мен, шериг форманы чарашынар мен. Суворов училищезинче кириксең турдум. Ачам-биле кады шериг комиссариаднга чедип турдувус. Мени даштыгаа тургузуп кааш, ачам шериг комиссарыңче баштай боу кирген кижжи. Хевир таарыштыр чугаалажып каапкан хире, элээн болганда, комиссар мени кирип алгаш мактап-мактап, "баштай школыны эки дозуп ал, оон училищезе кирер сен" деп чагыды. Чаңгыс оглу боорумга, ачам, авам мени чанында ырадыр хөңү чок

болганнары ол ирги бе.

7-8 класс апарган, кинону сонургаар эгелээн мен. Чаңгыс-даа кино эртирбес, кинолар турдум. Ол сонургалым бүгү назыда артып калган. Кино университетинге өөренип, киновед мергежилди чедип алдым. Ам-даа эң-не күштүг ынакшылым - кино. Театр биле телевидениен-даа артык.

— Силерни спортка ынак деп билер бис. 70-80 чылдарда Н.Гастелло аттыг парктың эрги теннис залына бир дугаар стол силерниң - мастерлер столу турду. Оонуннар магадан көөр турдувус. Оглуңар база спортчу болган чорду.

— Магалыг үелер чүве ол. Стол теннисин ыңчан калбаа-биле сайзырап, неперээн турду. Мен стол теннисинге республиканың база Кызыл хоорайның 18 дакпыр чемпиону турдум. Теннисе спорт мастеринге кандидат аттыг, 1976 чылдан бээр республиканың стол теннисиниң федерациязының даргазы, ам президентизин мен. Спорттуң бо хевиринге

салгалдарның тудужун ол кезге черле бадтыктаан, чалгааран улус чок болган деп бодар мен.

— Комсомолга ажылдап чораш кижилер бөгүндө улуг даргалар, удуртукчулар, сайыттар апаргылааны билер бис. Ыңчалза-даа өскээр будалып, салдынып чоруй барган кижилер бары чон база билер. Ыңдыгары чон "комсомолга ажылдааш-ла будалган кижжи" деп чугаалажып боор-дур.

— Чок, маңаа комсомолду канчап-даа буруудадып болбас. Бөгүндө көсүкү ажылдап чоруур кижилер шупту комсомолдан үнген кижилер ышкажыл. А салдынып чоруй барган кижилер дээрге, чон-биле ажылдаар талант чок кижилер болган-дыр. Оларда база буруу чок. Тулган специалист кижини мергежиле-биле а км о л д а т п а й н , комсомолга ажылдадып каарга, бергедеп турбайн

журналистер, даргагыс силерден хөйүк манап, бистиң амыдыралыкты бир ескертип, чырыдар боор деп идеген турар бис. Чаа эрге-дүжүлгедө органдан бээр үр болбаанда бол, солун телевиделдерни, планнары бодоп-ла тур боор силер аа?

— Оон башка маңаа орган херээм чүү боор. Устав, дүрүм безин чок турган комитет чүве-дир. Планнар, төлөвилелдер бар. Чазакка улуг доктаал белеткеп тур бис. Ында шупту айтырылгар кирип турар. Өрө-ширеден канчап адырлып алырлы? Акшаландырышкыны канчап орталандырып алырлы? Дотация дугайы. Ном үндүрер чер, типография дугайы. Компьютерлер дээн ышкаш дериг-херексел-биле канчап четчеленип алырлы? Журналист кадрлар чедишпес, ону канчаар шитпирлээрли? Бо ажылдап турарымыс

Парлаалга бажыңның ишинде безин шитпирлээр, эде тургузар айтырылгар хей. Корум-чурумдан эгелээш, ажылдап оор эрээлдериниң аргы-селинне чедир. Кожууннар солуннарының байдалы шуут буурап дүжеринде келген, ажылдар кайрлар ол чок. Бо бүгүге хамаарыштыр улуг документини кириер деп белеткеп тур бис. Ону бадыладып апар болузувуса, улуг ескерилгелер болуру чугаажок.

Москва чораш база даргаларга кирип, ба й д а л ы в ы с т ы тайылбырладым. "Шын" солунга хамаарыштыр дотация акшага чөпшөрлөдү алыр аргалыг болдум. Бир дугаарында "Шын" солуну эртирдим, чүте диезе республиканың эң хоочун, улуг, национал солун-дур. Ол акша шитпирлеттинге бээр боор деп идегээр-дир мен. Ол болу эгер болза, өске солуннары база кириер бис.

— Россияны Чазак баштыңның бирги оракачмызыны Тывага келгени безин улуг болушкун ышкажыл. Чаа Чазак даргазының область, крайлар, регионнар-биле ажылдаар оракачмыз тыттып келгени эки-дир, ооң мурнунда ындыг кижжи турбаан болгай. Тыва-биле таныжып, бистиң байдалыкты кара-биле көрүп, деткири-биле азаашкынары кылды. Ол бүгү херек кырында боттанар-ла болуң.

— Анатолий Сергеевич, интервью бергениңер дээш өөрүң четтирдис.

Эрениңиң Бай-Дага чурттап чоруур акыгыс Иван Санчыевич ДУПЧУХ хөй уруглуг арат ада-незиниң акылгыры дээш магалыг-ла кижжи: тракторист, чолаачы, зоотехник, малчы, спортчу... дош-ле баар. Ол бо хүнерде 60 харлап турар, ам сумуда "аксакалдарың" - мерген

үзүктелип турар болганда, ажыл телевиниң өстүрүп турары малдың бажыңгың хуузу-биле санажырга эң эптиг. Мал бажыңгың хуузу ооң хууда өңчүзү болур ужурул. Оон башка мал бажың дагың өстүрери шуут болдунмас. Колхоз, совхоз, көдөз бүдүрүлгө хөй кадарчыларыңга өрелиг. Ыңчангаш удуртукчу кижжи кыштагда малчыга негелде тургузар харык-шинээ чок. Мал бажы ала-чайгаар ооң уламы-биле кудулап турар. Санажылганы натура-биле чорударга, хөй албан өзөр. Во таварылгада мал кадарың турар кижжи хууда эрге-ажың доран эскерер.

— Көдөз бүдүрүлгениң удуртулгалары - биле малчыны аразында тургустунган керээ-дугуржулганың ужуру-дузазы улуг. Ийи тала боттарын билчир шаг-үениң келгени бо-ла боор аар? - деп, айтырып база салдым.

— Үстүндө айтыр, үзе кирер чорук соксап оор. Бир эвес удуртукчу кыштагда өг-бүлениң эрге-ажыктарын камгалап алырлы? - деп, айтырып база салдым. Бир эвес удуртукчу кыштагда өг-бүлениң эрге-ажыктарын камгалап алырлы? - деп, айтырып база салдым. Бир эвес удуртукчу кыштагда өг-бүлениң эрге-ажыктарын камгалап алырлы? - деп, айтырып база салдым.

— Мал бажы моон сонгаар улум өзөр ужурулуг. Хөй кадарчылары, санаачылар чөчөк-чөчөк байдалды, Кызыл хоорайда чүү болуп турарың эки билер. Оларның санал-оңалы, көрүүшкүнү колдуунда тын болуп турар. Ыңчанмай канчаар, малчынар амыр-дыш чок ажылдап, акша-салын албайн-даа турар болза, эң быжыг туруштук кижилер-дир - деп, У.Д.Демүр-оол чугаалааш, күш-ажылдыг телевиниңге хамаарыштыр кезел-бодалың илеретти.

Даргагыс-биле алырга, рубль-биле санажылга

Кирип келгизеге чедир ажылдаары негеттинип турар. Сайгарлырыңга ажылдап болгу дег автотранспорт ачы-дузазы, кижжи күжү база бар-дыр. Чүгүлө ала-чарың керээ-дугуржулга, арга-мергежил херек. Тываның экология талазы-биле эң арыг ээдин, чижээ, хөмүр-дашчылар, заводтарың, фабрикаңың ажылчынары хергелеп турар. Абаканче, К е м е р о в о ж е , Красноярскиже автоорук ажык. Новосибирск болгаш өске-даа улуг-улуг хоорайлар бистиң продукцияны хергелээш Амдыызында Тываның болбаазырадыла бүдүрүлгелериниң күчүзү долузу-биле ажылдап шыдавайн турар. Ону манап оор арга малчында чок. Улуг хоорайларны ээт продуктуларын сөөртүр тускай автомашиналарын ажылдаары ажыктыг ышкаш. Чагыг үеде улуг соодукчуларлыг автотранспорттуг бүдүрүлгелерин тып алыр а ж ы к т ы г . Сайгарлыкчылар, харылаштырыкчыларны бо ажылга ужуру-дузазы улуг.

Уйну-оол Демүр-оолдун харызын дыңнааш, чамдык бодадарымың үстүндө каксы демделгем. Мал бажың өстүреринге, ону ажаап-карактарыңга шуудай берген тыва өг-бүлениң саны нежеми оор. Бай-шырак өг-бүлелерниң шимчөөс болгаш шимчөөс хөргөзүңү күрүне үндүрүүнү дугайында айтырыгы база салдым. Дарга мынча диди:

— Кожавыс күрүнениң мал бажыңды хуужуларынның бистен оранок ылгалдыг - дээш, дарга уламчылаң.

— Мал бажың өстүреринге, ону ажаап-карактарыңга шуудай берген тыва өг-бүлениң саны нежеми оор. Бай-шырак өг-бүлелерниң шимчөөс болгаш шимчөөс хөргөзүңү күрүне үндүрүүнү дугайында айтырыгы база салдым. Дарга мынча диди:

— Кожавыс күрүнениң мал бажыңды хуужуларынның бистен оранок ылгалдыг - дээш, дарга уламчылаң.

— Мал бажың өстүреринге, ону ажаап-карактарыңга шуудай берген тыва өг-бүлениң саны нежеми оор. Бай-шырак өг-бүлелерниң шимчөөс болгаш шимчөөс хөргөзүңү күрүне үндүрүүнү дугайында айтырыгы база салдым. Дарга мынча диди:

— Кожавыс күрүнениң мал бажыңды хуужуларынның бистен оранок ылгалдыг - дээш, дарга уламчылаң.

— Мал бажың өстүреринге, ону ажаап-карактарыңга шуудай берген тыва өг-бүлениң саны нежеми оор. Бай-шырак өг-бүлелерниң шимчөөс болгаш шимчөөс хөргөзүңү күрүне үндүрүүнү дугайында айтырыгы база салдым. Дарга мынча диди:

— Кожавыс күрүнениң мал бажыңды хуужуларынның бистен оранок ылгалдыг - дээш, дарга уламчылаң.

— Мал бажың өстүреринге, ону ажаап-карактарыңга шуудай берген тыва өг-бүлениң саны нежеми оор. Бай-шырак өг-бүлелерниң шимчөөс болгаш шимчөөс хөргөзүңү күрүне үндүрүүнү дугайында айтырыгы база салдым. Дарга мынча диди:

— Кожавыс күрүнениң мал бажыңды хуужуларынның бистен оранок ылгалдыг - дээш, дарга уламчылаң.

— Мал бажың өстүреринге, ону ажаап-карактарыңга шуудай берген тыва өг-бүлениң саны нежеми оор. Бай-шырак өг-бүлелерниң шимчөөс болгаш шимчөөс хөргөзүңү күрүне үндүрүүнү дугайында айтырыгы база салдым. Дарга мынча диди:

— Кожавыс күрүнениң мал бажыңды хуужуларынның бистен оранок ылгалдыг - дээш, дарга уламчылаң.

— Мал бажың өстүреринге, ону ажаап-карактарыңга шуудай берген тыва өг-бүлениң саны нежеми оор. Бай-шырак өг-бүлелерниң шимчөөс болгаш шимчөөс хөргөзүңү күрүне үндүрүүнү дугайында айтырыгы база салдым. Дарга мынча диди:

— Кожавыс күрүнениң мал бажыңды хуужуларынның бистен оранок ылгалдыг - дээш, дарга уламчылаң.

— Мал бажың өстүреринге, ону ажаап-карактарыңга шуудай берген тыва өг-бүлениң саны нежеми оор. Бай-шырак өг-бүлелерниң шимчөөс болгаш шимчөөс хөргөзүңү күрүне үндүрүүнү дугайында айтырыгы база салдым. Дарга мынча диди:

— Кожавыс күрүнениң мал бажыңды хуужуларынның бистен оранок ылгалдыг - дээш, дарга уламчылаң.

— Мал бажың өстүреринге, ону ажаап-карактарыңга шуудай берген тыва өг-бүлениң саны нежеми оор. Бай-шырак өг-бүлелерниң шимчөөс болгаш шимчөөс хөргөзүңү күрүне үндүрүүнү дугайында айтырыгы база салдым. Дарга мынча диди:

— Кожавыс күрүнениң мал бажыңды хуужуларынның бистен оранок ылгалдыг - дээш, дарга уламчылаң.

— Мал бажың өстүреринге, ону ажаап-карактарыңга шуудай берген тыва өг-бүлениң саны нежеми оор. Бай-шырак өг-бүлелерниң шимчөөс болгаш шимчөөс хөргөзүңү күрүне үндүрүүнү дугайында айтырыгы база салдым. Дарга мынча диди:

— Кожавыс күрүнениң мал бажыңды хуужуларынның бистен оранок ылгалдыг - дээш, дарга уламчылаң.

— Мал бажың өстүреринге, ону ажаап-карактарыңга шуудай берген тыва өг-бүлениң саны нежеми оор. Бай-шырак өг-бүлелерниң шимчөөс болгаш шимчөөс хөргөзүңү күрүне үндүрүүнү дугайында айтырыгы база салдым. Дарга мынча диди:

— Кожавыс күрүнениң мал бажыңды хуужуларынның бистен оранок ылгалдыг - дээш, дарга уламчылаң.

— Мал бажың өстүреринге, ону ажаап-карактарыңга шуудай берген тыва өг-бүлениң саны нежеми оор. Бай-шырак өг-бүлелерниң шимчөөс болгаш шимчөөс хөргөзүңү күрүне үндүрүүнү дугайында айтырыгы база салдым. Дарга мынча диди:

— Кожавыс күрүнениң мал бажыңды хуужуларынның бистен оранок ылгалдыг - дээш, дарга уламчылаң.

— Мал бажың өстүреринге, ону ажаап-карактарыңга шуудай берген тыва өг-бүлениң саны нежеми оор. Бай-шырак өг-бүлелерниң шимчөөс болгаш шимчөөс хөргөзүңү күрүне үндүрүүнү дугайында айтырыгы база салдым. Дарга мынча диди:

— Кожавыс күрүнениң мал бажыңды хуужуларынның бистен оранок ылгалдыг - дээш, дарга уламчылаң.

— Мал бажың өстүреринге, ону ажаап-карактарыңга шуудай берген тыва өг-бүлениң саны нежеми оор. Бай-шырак өг-бүлелерниң шимчөөс болгаш шимчөөс хөргөзүңү күрүне үндүрүүнү дугайында айтырыгы база салдым. Дарга мынча диди:

— Кожавыс күрүнениң мал бажыңды хуужуларынның бистен оранок ылгалдыг - дээш, дарга уламчылаң.

— Мал бажың өстүреринге, ону ажаап-карактарыңга шуудай берген тыва өг-бүлениң саны нежеми оор. Бай-шырак өг-бүлелерниң шимчөөс болгаш шимчөөс хөргөзүңү күрүне үндүрүүнү дугайында айтырыгы база салдым. Дарга мынча диди:

— Кожавыс күрүнениң мал бажыңды хуужуларынның бистен оранок ылгалдыг - дээш, дарга уламчылаң.

— Мал бажың өстүреринге, ону ажаап-карактарыңга шуудай берген тыва өг-бүлениң саны нежеми оор. Бай-шырак өг-бүлелерниң шимчөөс болгаш шимчөөс хөргөзүңү күрүне үндүрүүнү дугайында айтырыгы база салдым. Дарга мынча диди:

— Кожавыс күрүнениң мал баж

ПЕНСИЯ БОЛГАШ ҮНДҮРҮТ ТӨЛӨЛГӨЗІ

ХООЙЛУДА АЙЫТКАНЫН ЁЗУГААР

Амгы үеде Пенсия фондузунун дараазында - ПФ/өмүзүндө талеттинип турар пенсия база дузалам акшазы бұдүрүлгелер, организациялар б'таш албан черлерини, ага ажил-агыйларыны, хууда ажил-чорудулгалык хамаатыларыны камгалдылга дадывырындан база куруне пенсияларыныч чамдык хевирлерни төлөри-биле Россия Федерацияныч республика бюджетинден кээп турар акшаландырышкындан болгаш өске-даа дестерден тургуштууну турар.

Российя Пенсия фондуз /дараазында - РФП/, оң регионнарда эргелелери, салбырлары, чер-чөдө пенсия килдистери күш-ажыл пенсияны санап тысырындан эгелээш, ону пенсионер кижиге чедирип төлөригеге чедир бугу аждык кылып чорудуп турар чангыс ай система апарган болгаш ол бодунуң ажил-чорудулгасына Россия Федерацияныч хоойлулары, Россияныч Чазанын болгаш РФП-тиң Баштаар чериниң доктвалдарын удуртулга болдуруп турар. ПФ-тиң ажил-чорудулгасында бир кол чери дадывыр төлөкчилери-биле оларнызагы ажил болгаш дадывыр чымлдазы ээлеп турар.

РФП-тиң Баштаар чериниң 1994 чылдын ноябрь 11-деги 258 дугаарлыг октаагы-биле ПФ-ке дадывыр төлөригеге саавырын бадылаан. Ол саавыр ёзугаар дадывыр төлөкчилеринге ажил берикчилери болур - б'дүрүлгелер, организациялар, албан черлери, Россияныч девискээринде туруп турар даштык компаниялар, фирмалар болгаш тараачын /арат/ ажил-агыйлары хамааржыр. А хуу ажил-чорудулгалык хамааталар - сыйгарлыкчылар, нотариустар, болчукулдар, аудиторлар дадывырны боттары төлөр болгаш ажил берикчилеринге хамаарыштыр. Бир эвес олар ажил-агыйна өскениң күш-ажылы аныктып турар болза, олар бо уадада ажил берикчилери апаралар.

Устүнде айттыганын саавыр ёзугаар дадывыр төлөкчилери, өчүрүң хевиринден хамаарылга чокка, үндүрүп төлөкчилер бооп, курунең үндүрүп инспекцияныч үчкө та туруп, бүртүкел эркетинин соонда бир ай хуусаада ПФ-ке дадывыр төлөкчилери кылдыр албан-биле бүртүкелден көрдүнгө. Бир эвес бо хуусаада үчкө та туруп, бүртүкел эртепсе, торгаалга онаажыры ол-ла саавырда база көрдүнгө. Ынчангаш үндүрүп төлөкчилер кылдыр куруне дадызынга туруп алганындан эгелээш, ажил берикчилери-даа, хуу ажил-агыйлыг хамаатылар-даа дадывыр төлөкчилери апар болгаш ПФ-ке үчкө та туруп албаны дадывыр төлөр хууэлэгинден оларны хоставс.

мурнунда саң-хөө байдалы шырак турган б'дүрүлгелеривис - ыш ажил-агыйлыг, сельхозтехника, сельхозхимия, АКМК болгаш өске-даа үүрмек ажил-агыйлар хоозураашкынга таварышкаш, ажил-чорудулгалык сокотканнар. Оларныч төлөтпей артып калган өре-ширези ПФ-тиң саң-хөө байдалы баксырадып, пенсия төлөргегинге берге байдалды болдуруп тур. Тус чер бюджетинден акшаландырышкындан алган черлерин ай онында дадывр төлөвин турар деп чөмөтөри берге. Кажан ашалаандырышкындан болганда, бо албан черлери дадывыры дораан шилчидип турлар. Ындыг-даа болза кайы-бир чер шилчидер ужурулг туңну чедир шилчидейн баар таварылгалары болдура бээр-дир. Апрель, май айларныч шалыны берип турар үеде кожуунуң өөредилге килдинден дадывр чөткө кирбей барды. Ынчангаш б'дөттен тускайлап каан акшаны чедир шилчидейн баарга, бирээде, саң-хөө хажыдышкыны болур, ийде, элээн каш пенсионерлер пенсияныч чедир албай баар байдал тургустунуп көр деп чүвени ук акшаны чедир шилчидейн баарган харысалгалыг аждыкчы билер болза эки.

Сөөлгү 4 чылдарда кожуунуң совхозтарындан дадывр шуут кирбей турары бүгүдөгө билдингир. Саң-хөө байдалы баксырап турса-даа, дадывыр төлөкчилери боттарыныч хире-шаа-биле пенсия акшаландырышкынынга үлүү кирген турары илден-дир. Хуу ажил-чорудулгалык хамаатыларда дадывырны чоруп үеде шилчидип турарлары бар. Оларны саңы эвээш. А арат ажил-агыйлардан шуут дадывыр кирбестээн. Сайгарлыкчылары-даа, араттары-даа аразында ажил-агыйлыг шуудавайы, орулга чөк ажалдап турарлары бар харын. Оларны көрүп, билгип турлар. А бир чамдык сайгарлыкчылар, араттар хууда ажил-агыйны кылар чөшпөөрүлдө алгаш, ур-даа болбаанда, машина-балаттыг-даа апар, амдырал-чурталгазы чоңга кескү чедимчекти апаралар. Ында багай чүве чок, ол кижилер үениң бергезинге торубайы, амдыраарыныч шын орун тыпканы ол-дур. Биче бизнес, сайгарлыкчы ажил-чорудулгалык чөшпөөр турарыныч бир кол сорулгазы - чо: бай-шымак, орулгалык чуртазын, курунеге үндүрүлгелери, дадывырны төлөригеге дөш, оларга эргени берип турары ол болур. Чон бай болза, куруне боду база бай-шымак болур ужурулг, а курунең бай-шымак болурунуң бир дөүр - үндүрүлгелерин болгаш дадывырларныч чоруп үезинде, долу хөмчөөлдү куруне бюджетиче болгаш өске фондуларже кирип кээринде.

Машина болгаш өске-даа хөргөнгилери садып алыры кажан ол кижиге орулгалык ажалдаан таварылгада болура. А херек кырында ол-ла кижилерниң үндүрүп инспекцияныч дужааган декл.рациязында үндүрүлгелер, дадывр төлөр ужурулг орулгазы аргак эвээш боор, азы шуут орулга чок боор-дур. Бо таварылгалык аргак орулганы эвээш кылдыр көргүзүп болур база арыг орулга чажыгыны берип болур. Хууда ажил-агый кылыр эргени, чөшпөөрүлдө алгаш, үндүрүлгелер, дадывырлар төлөригегинден депки. Кызылда барып турар алган сайгарлыкчы болгаш

араттар бисте база бар. Ол ышкыш инвалид дээш пенсия апар олар, ол хирезинде ПФ-ке дадывр төлөкчөсө сайгарлыкчы бары кара кайгамчык чүве. Чамдык организациялар үндүрүлгелер, дадывр төлөригегин ойталап, ында-мында агар саннар ажалдап алган боор. Ол черинге картотека түнү көвүдээш, төлөригеге күш чөткүрбөстөй бээрге база бир өске черге агар сан ажалдап алыр боор чүве-дир. Сөөлгү үеде үндүрүп төлөвин турар деп "Шын" солугна ат-сураа үнүп турган "Хайыракан" кооператив ПФ-ке чангыс-даа акша төлөвөн. Чогуш шак мындыг таварылгалар ий-чангыс кижилерге хамаарыштыр турары база каттап чугаалап каайн. ПФ-ке үчкө та туруксава, үндүрүлгелер болгаш дадывырлар төлөкчөсө, деп чоруп турар араттар, сайгарлыкчылар чүлгө бистиге Тес-Хем кожуунда эвес, а республиканың өске кожуунарында, Кызыл база Ак-Довурак хоорайларда бар деп чүвени мен кады ажалдап турар эш-өөрүмдөн, ПФ-тиң удурткучуларында дыйнап, билдирдим.

"Россия Федерацияныч куруне пенсияларыныч дугайында" Федералдыг Хоойлу ёзугаар шууту хамаатылар назылап кыраанда, инвалид апарганда, өскүс артканда, пенсиялыг болурун куруне магадылап турар болгаш хамаатыларыныч тура-соруудан, күзелдинде хамаарылга чокка, пенсия хандырылгасында социал камгалдылгалыг болуру албан деп көрүп турар. Ол-ла Хоойлуда дадывр төлөригеге хамааты бурузунуң хууэлэгизинде албан болуру көрдүнгө. Дадывр кылдыр төлөп каан акша алыр барып ол кижиге пенсия болуп эгиле кээр. Ийде, амгы үеде күш-ажыл пенсияныч тысыра, ол кижиниң ПФ-ке дадывр төлөвин турган үезин стажа кирбес болгай. Бисте совхозтар дадывыр төлөригеге турар, а чамдык совхозтар ажилчыларына чыл-чылыг биле шалыч санаайн турар деп бисте өчөт берип турарлар. Ол ышкыш арат ажил-агыйлары база-ла ындыг байдалда.

Ынчангаш, эргим удурткучулар, силерде ажалдап турар бөдүүн чоң алызы барып пенсия алырда, бодунуң кара дерин төп чораш ажалдап алган пенсияны албас, эң эвээш хөмчөөлдүг пенсия алыр апар-дир. Чүте дие, шалыч санааттынмайн, дадывр төлөтпейн турар. Чыпчып, хары угда шалыныч санап-даа каарга, шалыч санавайы, дадывр төлөвин турган үези стажа кирбейн баар аан.

РФ-тиң Кеземче кодексиниң 198 чүүлүнде хуу ажил-чорудулгалык хамаатылар бир эвес олар бюджеттен дашкаар фондуларга /оң иштинде ПФ-ке/ дадывр төлөригегинден ойтала болза, эң эвээш күш-ажыл телевириңиң 200-тен 700 катап хөмчөөлгө чедир торгары, азы 2 чылга чедир хосталгазын казыры көрдүнгө. Ол-ла Кеземче кодексиниң 199 чүүлүнде бир эвес организациялар айттыганы фондулар дадывр төлөригегинден ойтала болза, азы үндүрүлгелер, дадывырларга хамаарыштыр бухгалтер документлеринге шынга дүүшпөс сан-чугагайлар кирир болза, 5 чылга чедир ол ажил-чорудулгалык чорудар эргени казыры, азы эң эвээш күш-ажыл телевириңиң 1000-дан 5000 катап хөмчөөлгө чедир торгары көрдүнгө. Ол ышкыш ПФ-ке дадывр

төлөригегин дугайында саавыр ёзугаар дадывыры өй-шаанда төлөвин барганда, ажил берикчилери календарлыг хүн санында чогуур үезинде төлөтпейн тунуңу 0,3 хуузуңга, а хуу ажил-чорудулгалык хамаатыларга хамаарыштыр 0,5 хуузуңга хөмчөлдү көрдүнгө. Ажил берикчилериниң чогуур үезинде төлөвин барган дадывыры база торгал түнү инкассалаш уштуп алыр эрге ПФ-тиң чер-чөдө төлөригегинде бар. А хуу ажил-агыйлыг хамаатыларыныч өй-шаанда төлөвин дадывыры база торгал акшаны суд дамчыштыр төлөтпөри көрдүнгө.

Бо үеде пенсияда олар улуг назылыг кижилер-биле ужурашып чугаалажып чорурунга, бир чамдык кижилерниң амгы үеде ап турар пенсияныч хөмчөөлү оларны ажалдап чораш шалыныч хөмчөөлгө-даа, үр чылдарда ажалдап каан стажында-даа дүүшпөс, эвээш болурунга хоумуудан сеткилин бо-ла дыйнап чоруп боор чүве-дир. Ол шын. Чамдык шоолуг ажил кылбай чораш кижилер меге документиер кылдыртып алгаш, чангыс черге хөй чылдарда ажалдап чораш эштеринден хөй хөмчөөлдүг пенсия апар таварылгалар кайы көвей. Бо ПФ-тиң ажалдакчыларыныч буруузу эвес, а пенсия дугайында хоойлу чамдык калдыкшылга хоралыг, аар-берге климаттыг черлерге ажалдап чораш кижилер, ол ышкыш улус ажил-агыйныч чамдык адырларынга ажалдап чорашаан хөй чылдарда ажалдаан дээш эрте пенсиялар, азы төлөригегин бээр көрдүнгө болгай. Ынчангаш ажил-агый удурткучулары ук ажил-агыйга чеже ажалчылар туруштарда, чеже кижилер алызы барып чингелдиг пенсия хөмчөөлүг дугайында Пенсия килдинде мезэни бээр тургаш, бөгүнө чедир кирибей турарына ол-ла кижилерни кезинде чингеле чөк пенсия алырычче азы өске кижилер-биле бир дөмей 50 азы 55 харлыгында пенсиялар байдалча албаап турарына ол.

Сөөлгү мезэ ёзугаар бистин республикада 71045 кижиге 31 млн. рубль түңгө яныз-буру хевирин пенсиялары апар турар. А бистиге кожуунда 2297 кижиге 95000 рубль түңгү пенсияны апар турар. Пенсия алыр кижилериниң саны, оларга төлөр ужурулг пенсия түнү айлан айже көвүдөр ужурулг. Бистиге Тыва ышкыш улутуру сайыраваан республикага бо түнүч дадывр күсели-биле төлөригеге берге. Ындыг-даа болза ажил берикчилери, хуу ажил-чорудулгалыг хамаатылар үндүрүлгелери болгаш дадывырлары чоруп үезинде долу хөмчөөлдүг төлөп турар болза, чоңуң эң кошок камгалдылг кезээ - пенсионерлер, инвалидтер, өскүс уруг-дарыг пенсияныч амгы үеде ышкыш, 3 ай озадал эвес, а оң эрте ап болурунуң аргалары бар. Куруне назылап кыраан кижилерге, инвалид апарганда база өскүс арткан уруг-дарыга, сларга өчүрүң хевиринден, социал байдалындан /бай даа, яды-даа кижиге/ хамаарылга чокка, пенсия төлөригегин хууэлэнип алган чүве болганда, шууту кижилерге анкета долдурутур, оларны ПФ-ке бүртүкелди, үчкө та тургузар ажалды кылып чорудары база бо ажалды дарый доозары чүлгө.

Зайцев МАЙДЫР. Пенсия фондузун Тес-Хем кожуунда төлөви.

Мооң мурнунда ышкыш, күш-ажыл дептеринге меге бижилдигелер кылдыртыры болдунас. Уште, дадывр ай санында, долу хөмчөөлдүг төлөтпейн турарына кижиге бурузу сонугулдыг апар. Чүте дие, амгы үеде ышкыш, дадывр чыл-чылы-биле төлөтпейн баар болза, стаж эвээш болур болгай. Дөртөгө, бо хоойлу ёзугаар ажалдыг бергенде, пенсияны санап тысырынга хөй үе негеттинмес, амгы үеде ышкыш, оон-моон яныз-буру справкалар чыып, үе-шак чидирип турбас.

Персонафикация /хууда/ үчөт дугайында хоойлуну боттандырып күш-ажыл кылып турар 14 хардан өрү назылыг кижилерге анкета долдурутур болгаш оларны ПФ-ке бүртүкел, кижиге бурузунг картоткалар ажалдыг ажил бистин республикага 1997 чылдың ноябрь айга эгелээн. Чамдык кожууннарда бо ажил доозулган, а хөй кезинде ам-даа уламчылал турар. Оң уламында бо чугула ажалдыг ийи дугаар чадазыны эгелээр садал турар. Бистиге кожуунда шууту совхозтар, культура болгаш өөредилге килдистери, а ажил чок хамаатыларга анкета долдурутур ажалды сумулар чагыргалары база чоңу ажалга хаара тудар төп ам-даа доосаннар.

Куруне пенсияларыныч дугайында хоойлу ёзугаар калдыкшылга хоралыг, аар-берге климаттыг черлерге ажалдап чораш кижилер, ол ышкыш улус ажил-агыйныч чамдык адырларынга ажалдап чорашаан хөй чылдарда ажалдаан дээш эрте пенсиялар, азы төлөригегин бээр көрдүнгө болгай. Ынчангаш ажил-агый удурткучулары ук ажил-агыйга чеже ажалчылар туруштарда, чеже кижилер алызы барып чингелдиг пенсия хөмчөөлүг дугайында Пенсия килдинде мезэни бээр тургаш, бөгүнө чедир кирибей турарына ол-ла кижилерни кезинде чингеле чөк пенсия алырычче азы өске кижилер-биле бир дөмей 50 азы 55 харлыгында пенсиялар байдалча албаап турарына ол.

Сөөлгү мезэ ёзугаар бистин республикада 71045 кижиге 31 млн. рубль түңгө яныз-буру хевирин пенсиялары апар турар. А бистиге кожуунда 2297 кижиге 95000 рубль түңгү пенсияны апар турар. Пенсия алыр кижилериниң саны, оларга төлөр ужурулг пенсия түнү айлан айже көвүдөр ужурулг. Бистиге Тыва ышкыш улутуру сайыраваан республикага бо түнүч дадывр күсели-биле төлөригеге берге. Ындыг-даа болза ажил берикчилери, хуу ажил-чорудулгалыг хамаатылар үндүрүлгелери болгаш дадывырлары чоруп үезинде долу хөмчөөлдүг төлөп турар болза, чоңуң эң кошок камгалдылг кезээ - пенсионерлер, инвалидтер, өскүс уруг-дарыг пенсияныч амгы үеде ышкыш, 3 ай озадал эвес, а оң эрте ап болурунуң аргалары бар. Куруне назылап кыраан кижилерге, инвалид апарганда база өскүс арткан уруг-дарыга, сларга өчүрүң хевиринден, социал байдалындан /бай даа, яды-даа кижиге/ хамаарылга чокка, пенсия төлөригегин хууэлэнип алган чүве болганда, шууту кижилерге анкета долдурутур, оларны ПФ-ке бүртүкелди, үчкө та тургузар ажалды кылып чорудары база бо ажалды дарый доозары чүлгө.

Зайцев МАЙДЫР. Пенсия фондузун Тес-Хем кожуунда төлөви.

Улачызы. Эгези № 96-101, 103, 104, 106 - 108 "Шыда".

Автотексттер эш-биле дөмей ишти тоолгалы берген - деп, Алевтина эвээжилеп алган сестерин сымаранган. - Оглуму бир кадыйга дилеп тутсуп каан мен. Оон чогуур черге үр олурар ужурга таварыштым, башкы. Үнүп кээримге, биез угбала-даа чок, бичиги өлеңа-даа чок... - Оң соонда чүү болду? - деп, директор сыргаткан. "Душтуу" ам база ылдыргана бээр, Маадыр-оол тертеп мөөңчө эшитип, карышкы, шымыш кирипкен: - Алевтина дээрге ат болган ыштывас амгыт бол, Маама Мандышты. Бе соккан черге ул-ла ай деп шыдаваз, беш кижиге орман чөмөтү-даа айттырып шыдаваз.

Хөлүң эртер чугаакыр боорга, директор ам Маадыр-оолга шуудулап, олче шыгыгы көргөн: - Мен силерге айттырып салбайн тур ышкыжыл мен, Маадыр-оол Донгакович. Алевтина Ак-ооловна боду харыштырды. - Оглум чидирип алгаш, хөй-ле аазыдып калган кижидир мен ийин, башкы - дээш, Алевтина каш сесту арай боорда сү түдүп үндүргөн. - Хоорайга, автобустарга ол-бол дилеңгеш, чүмө тывар ийик мен. Оон арга-сөмө айттырып, Чаа-Хөлгө балы бардым.

Директор бичиги болдурутунган дугайында херечилерини аламылаан. Ол амдызында чүң-даа чугаалап шыдаваз саавыр-дур. Ынчалза-даа келген аалчыларым төлөтпейн, барымдаалыгына директор дүжүп берикен ышкыш болган.

Оглулары оода танымыр силер бе? - деп, Маама Мандыштына айттырган. - Маадыр-оол Донгакович уг чок болду.

Канчаарга-даа, үш хөргөзөң кижиге танымыр бис деп, чангыс ас балдыкканнар. Келген аалчылары директор эдиртп алгаш, өрээлдер кезип чорупкан. Баштай шөңөлө кылдыр өскө урулгара, шала элээдилерге барып устуруп турган. Оон чаш урулгара барганнар. Андрушаны баштай-ла Маадыр-оолдуң дүңмазы таным каан, оон соонда кырган-авазын баа. Бичиги оң база оларны таным каан ышкыш болган, дораан күлүмдүрүп, уулар апташ дээш. Сургуудал алганын ёзугаар Алевтина "оглуңуң" кырында-ла барган: "Канчал чиде берди, оглумку? Каа чоруду? Мени сагыңды бе? Бээр кел кай, уучак!" Чаан бооп, Андруша кымны-даа өскөлөөш, ыглаваан.

Бүгү херек амдызында дүүнүг төлөргө олачан болган, черле арамныг.

БАРТААЗЫННЫГ ТООЖУ

Оң соонда ёзулуг тоол эгелээн: документиер база копартынгаш, херечилер база эккеп турганнар, шагдаа черинге база барганнар, чаш уруун октаан дээш, Алевтинаны байысаап шаг болганнар. Ынчанмайн канчаар, кара баштыг кижиге дугайында чугаа чоруп турда. Ол дээрге ишти чин, даштыг дүк хөвөз хураган эвес-тир. Чаа-Хөлүң дөрт "төлөзи" ийи-үч хөлдүр албан черлери кезип, аас-сөзүн айттырып келгенер. Ынчалза-даа түңгөл эки болган: Андрушаны ап үнгенер. Чүлгө ийчан Алевтина каттырыпкан: "Мен черле ындыг берге херек боорун бодаваан мен. Оон башка артистерге-даа барып /доо Мурузук, Тавакай, Сина-оол сулгар бар-ла болгай/, мак репетициялап алыр чүвени". Олар өөригизинден Маадыр-оолдуң ёзулуг душтууну мырнай сагысман болганнар. Оглу-ла тыпты бергенде, Маадыр-оолга өске чүңүч хөрө боор.

Бичиги шөлээзиниң хуусаазы эрте берген студент даартазында-ла Саян ажыр ужулган, үш хөргөзөң кижиге бичиги Андрушаны ап алгаш, Чаа-Хөлүңгө өөрүшкү-манайлыг чанып келгенер. Улатпайла Маадыр-оолдан чагаа келген, ында "Тоанчы оглуңуң эеп келгени" деп "шинге" аваның ролон тергин эки күүстөкени дээш, Алевтина Монгушка "Чаа-Хөлүң чартык артизи" деп хувдулуг атты тысыр дугайында санал кирип турары баштапканын бижээ болган. Трагедия биле комедияны аразы чангыс бөдүм болуп деп, Наполеон чугаалаан чөрө бо, шынап ол хөвээр болган.

Борта келгеш, тыпчып алган адашкылар, тоолдарда ышкыш, оон ай, чигин чире чурттап чоруй барып-тырлар оол деп доозуп каап болуп турган. Чок, эргим хувдулуг номчукчулар, чугаавыс ам-даа орту кирбээ болдурут эвесе.

База каттап час. База каттап чектер. Эң-не кол чөмөтүң "азазыныч тоянчы оглу" Андруша бир хар ажалы, үе-чөргөз-биле чаржып маңап турар аларган. Маадыр-оол институттуң дөрткү куруун доозуп алгаш, Кызылга чедип келген. Ол найысылдада угбазы сугга бичиги туруп, студент кижиге олбо черлерге "хөлекчиктеп", бичиги ажаллап алып бодаан. Ам чүү боор, Андрушанын база апар алган. Адашкылар дыштанар күннөрдө-даа, ажил дооза-даа парк кирер чанчылдыг турганнар.

Ол хун Май бирини байыралы болган. Бичиги оолдуң кижиге айкалыг, ол чылыч час эрте дүшкөн. Паркта чорудулар чөмө май

Кызыл-Эрик КУДАЖЫ

эргезинде-ле агара берген. Кудумчуларга байыр-чаксаал доостурга. Маадыр-оол Андрушаны эдиртп алгаш, база-ла паркке кирипкен. Ында бодал-ла бар - хөргөжир дээш, ыңчалза-даа оглуң арттырып каар кижиге чок болган. Андруша черле ындыг, өткөсө халыгы дөр орман оол, үе-чөргөзиниң аразында барганда, мырнай эстеңгирлей бээр. Адашкылар фончан чаныга келдирге, Андруша хөөлөк аажок, карактары артында, кырылап халып турган, бир бичиги оол-биле монжакшып, иелээ сүжге мөң дээрден. Хөлөгөлө орман улус аразындан бир анык уруг халып келгеш алгыра каапкан: - Мепен!

Оларны кижиге өжөгээр сүжге кирип идиңгер чөвө дег, демги кыстың хордааны аажок, карактары артында, кожаткыг-ийи бязаа дег, манжакшып турган. Маадыр-оол дүште-даа чок баргаш, ийи оолду сугдан каттап көрүп алгаш, озолааш саянга далганың шоодайлыгыштыр оолдуруп шыкылаштып, идиң-хөвөттери уштуп, сү долларлааш, хун караанга күрдүгүп каан. Мепен деп ааан оолду төлөп баскан кас деп хопталаан кысты көөрге, оозун бодаарга, нези-даа ышкыш, ындаг бе дээрге, бичигини кончуп болган, черле угбазы-ла боор. Маадыр-оол аааа кыстыг өжөжип, анык кыстыг кылың кижилериндир дырбап, сагыш амыр хмиривип ырлагаллаан: "Хаттыг, чартыг, шуургангы океалдан чорттас бис..."

Маадыр-оол элээн болганда, оолдары көпөргөш, демги нешиклерге азы угбакшыларга санал кирген:

- Че, ам барып мөгердер көөрдүр.

Ийи оол - Андруша биле Мепен - амыраш-ла дээрден. Эргти таным өңүктөр дег, кааттырып салып чорашаан.

- Хөргөжир дээш адым бижилдип каан кижиге мен, бо оолду кады арттырып каар танымтарым көзүлбөс боорга, аааа-ла эдиртп чорашп, сугга база дүжүп алганымы ол-дур дээш, Маадыр-оол чугааланып эгелээн.

Кыс бааза таанда чараачечен эвес болган:

- Силер хөргөжир харын, бис "аарып" бээр бис.

Кыс кижиниң ол каш сөзү эр чүрөккө дээпкен. Маадыр-оол шүбгө-де-даа, келдиргөй соруктуг хөргөшкөн - үжүрүлөшкөн.

Оон ынай чүү болганын номчукчулар билдир болгай. Борта соккан кагымаз, олар мени өршээрлер боор. Уттупканнар чадаваз, мону Маадыр-оол Донгакович Биче-оол эвес, мен, оон сүвениңи, ийинден чугааладым.

ТОСКУ ЭГЕ

ЧАВЫТ БАЖЫН

Бола, ол база бодунуң талазынды кем-херек үлгүледи болур.

Ол дээш хоойлу-дүрүм ажалдакчылары боттары хоойлу-дүрүм мурунга харысалга хүлээр апар ажалды бүгүдөгө билдингир. Оон ынай мындыг чүүл дугайын чугаалап каага, харын база черле артык эвес турган боор: бир эвес хоойлу-дүрүм ажалдакчымы кижиге боду хоойлу-дүрүм хаждар болза, оон чажыны анаа хамаатыларынычтан каш катап аар болур.

Көңгө хажкан, Прокуратураның килдис ажалдакчысы Игорь Илбек бир шагдаа эштинг келгеш, кидыг чер болур Хову кудумчузуңуң 13 дугаар бажының эжини соктаан. Ынчан суббота кезежиз турган. Шап орайтаан. "Кара-куштарныч" анаа чыгыр килин-не үези. Ёзулуг кара-куштар болза, хун үнелекте, даң бажы шара хере, даң бажы сарыг-шокар турда, арга шимээң-даш чок, агаар арыг-чаңгай турда, эгелээрлер болгай. Хоорайныч хирлиг "кара-куштары" ындаг үгүлүттөр-дир, чүве болза-ла чаштыраны, оякталыры боодар. Дун-хун база динес.

Бажыңче кирериниң /Улачылыг/

ДЕКАБРЬ 20-ДЕ ЭРТЕР СОНГУЛДАГА АНАА БУЗУРЕЛДИН ХЕРЕЧИЗИ

Чырык өртемчөйде эн-не кайгамчык эргим сөс - ава. Ие кижиниң холдары дег чылыг, чымчак, оон чүрээ дег уян, сагыш чоңаңгыр, буянныг кижиге кайдал. Аваларныч хоюг көрүжү, чымчак эргелдине кажанда-даа утундурбас. Ынчангаш не болуру - бедик харысалга, улуг чоргарал.

Ханым базымшыкыны укладып, буттарыг хаваннап ыкып турган. Бракмы Саглы суурдап келгеш, кожуун төвү Хандагайты эмнегезинге дөрт-беш хун бергенде келген мен. Ол үеде кожуунуң улуг акушер-гинекологу узун шөлөгө турган. Ынчалза-даа амгы-тынывысты буянныг эмчивис Александра Норбуевна Куулар ап, оон ачындында авашкылар диргир артык б

